

तपस्वी संशोधक : डॉ. ग. वा. तगारे

रविभूषण कुमठेकर

महाराष्ट्राला व्यासंगी प्राच्यविद्या संशोधकांची मोठी परंपरा लाभली आहे. डॉ. रामकृष्ण भांडारकर, डॉ. केतकर, इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे, डॉ. रा. ना. दांडेकर, धर्मानंद कोसबी, डॉ. पी. के. गोडे यांसारख्या ज्ञानतपस्वी संशोधकांनी आपल्या अनेक वर्षांच्या संशोधनातून प्राचीन भारतीय विद्याशाखांवर नवा प्रकाश टाकला. जुन्या पिढीतल्या प्राच्यविद्या संशोधकांच्या परंपरेचे शेवटचे शिलेदार म्हणून डॉ. गणेश वासुदेव तगारे यांचा उल्लेख करावा लागेल. ९७ वर्षांचे दीर्घ आयुष्य लाभलेल्या डॉ. ग. वा. तगारेंनी प्राच्यविद्येच्या बहुविध शाखांत आश्चर्यकारक पारंगतता मिळवून देशातीलच नव्हे तर, परदेशातील संशोधकांनाही आपल्या तेजस्वी प्रज्ञेने स्तिमित केले होते. सलग सात दशके या व्यक्तीने भारतीय पुराण साहित्याचा बारकाईने अभ्यास करून संशोधनपर अनेक ग्रंथ लिहिले. या ग्रंथातून त्यांनी नवे निष्कर्ष मांडले. अनेक वर्षांच्या शोधमंथनातून निघालेले हे निष्कर्ष जगमान्य झाले आहेत. प्राचीन भारतीय वाङ्मय, भाषाशास्त्र, व्याकरण यांसारख्या बहुविध शाखांमध्ये मूलगामी संशोधन करून त्यांनी जागतिक स्वरूपाची कीर्ती मिळविली.

डॉ. तगारे हे मूळचे सांगली जिल्ह्यातील आष्टे गावचे. संस्कारक्षम वातावरणात ते वाढले. पुढे शालेय वयात सांगलीत राहून सिटी हायस्कूलमध्ये त्यांनी माध्यमिक शिक्षण घेतले आणि पदवीसाठी त्यावेळी दक्षिण महाराष्ट्रात प्रसिद्ध असणाऱ्या विलिंग्डन महाविद्यालयात प्रवेश घेतला. कला शाखेतील पदवी संपादन केल्यानंतर त्यांनी उपजिविकेसाठी सांगलीच्या सिटी हायस्कूलमध्ये नोकरी केली. पण, त्यांना पुणे या विद्येच्या माहेरघरी राहून तिथल्या विद्वान असलेल्या पुण्यासारख्या मोठ्या शहरात खर्चाचा ताळमेळ कसा घालायचा, हा प्रश्न त्यांच्यापुढे उभा राहिला. त्यावेळी तेथील प्राध्यापक डॉ. पी. एल. वैद्य यांनी तगारेंना आपल्या 'पुष्पदंताच्या अपभ्रंश महापुराणा'च्या संपादकांनी मदतनीस म्हणून घेतले. या काळात काही शिकवण्या घेत त्यांनी एम. ए. ची पहिली टर्म पूर्ण केली. पण, आजारपण आणि आर्थिक अडचणीमुळे त्यांना कऱ्हाडला मावशीकडे यावे लागले. त्यानंतर मात्र त्यांनी कऱ्हाड, शिराळा, पूर्वखानदेशातील भालोद अशा ठिकाणी शिक्षकाच्या नोकऱ्या केल्या. १९३९ साली त्यांनी एम. ए. पूर्ण केले आणि पीएच. डी. साठी पुण्यास जाण्याचा निश्चय केला. त्यासाठी पुण्याजवळच असलेल्या भोर संस्थानात नोकरी केली. राजेसाहेबांच्या नातींचे ट्यूटर म्हणूनही त्यांनी काम केले. या ठिकाणी नोकरी करता करता त्यांनी १९४५ साली हिस्टॉरिकल ग्रामर अपभ्रंश हा प्रबंध लिहून पीएच. डी. मिळविली. हा प्रबंध परीक्षकांना इतका आवडला की त्यांनी तो प्रसिद्ध करण्याची शिफारस डेक्कन कॉलेजला केली. त्यानुसार हा प्रबंध प्रसिद्ध झाला. अपभ्रंश भाषेच्या व्याकरणावर मूलभूत स्वरूपाचे संशोधन करून लिहिलेला हा प्रबंध डॉ. सुनीतकुमार चटर्जी, डॉ. बाबूराम सक्सेना, डॉ. फ्रँकलिन एडगर्टन (अमेरिका), डॉ. लुड्विग अल्सडॉर्फ (जर्मनी) या भाषाशास्त्रातल्या जागतिक स्तरावरील विद्वानांच्या प्रशंसेस पात्र ठरला.

यापूर्वी त्यांनी काही नियतकालिकांतून विविध विषयांवर संशोधनपर लेख लिहिले होते. पण प्रबंध प्रसिद्ध होताच त्यांचा संशोधक म्हणून बोलबाला झाला. संस्थानाच्या विलीनीकरणानंतर त्यांची कोल्हापुरमध्ये शासकीय सेवेत बदली करण्यात आली. पण, प्रशासकीय सेवेत असूनही त्यांच्या संशोधन कार्यात खंड पडला नाही, उलट त्याला अधिकच बहर आला. डॉ. तगारे यांनी संस्कृत, प्राकृत, पाली, अपभ्रंश या प्राचीन भारतीय भाषांवर प्रभुत्व मिळविले होते. या भाषांमधील वाङ्मयाचे त्यांनी बारकाईने परिशीलन केले. वेद, पुराणे, उपनिषद, संतसाहित्य, शैव-वैष्णव संप्रदाय याविषयी त्यांचा गाढा अभ्यास होता. भारतीय पुराण वाङ्मयातील त्यांचा अधिकार पाहून युनेस्कोने संस्कृत महापुराणांचे इंग्रजी भाषांतर करण्याचे काम डॉ. तगारे यांच्यावर सोपविले. त्यांनी या भाषांवर प्रकल्पामध्ये

श्रीमद्भागवत, नारद पुराण, कूर्मपुराण, वायुपुराण, ब्रह्मांडपुराण आदि स्कंदपुराण या सहा पुराणांचे केवळ भाषांतरच केले नाही तर त्यावर अभ्यासपूर्ण आणि विवेचक अशा दीर्घ प्रस्तावना आणि टीपाही लिहिल्या. या प्रकल्पांतर्गत एकूण पावणे दोन लाख श्लोकांचे भाषांतर डॉ. तगारे यांनी केले. हा या क्षेत्रातला विक्रमच म्हणावा लागेल. एकूण ४३ खंडाचे केलेले हे भाषांतर डॉ. तगारेंना आंतरराष्ट्रीय ख्याती मिळवून देणारे ठरले. प्राच्यविद्या शाखेतल्या अनेक वर्षांच्या संशोधनातून त्यांनी वसुगुप्ताच्या स्पन्दकारिका, सिद्धान्तज्योतीचा तत्त्वनिर्णय, वसुगुप्ताची शिवसूत्रे, शैवदर्शन, कुन्दकुन्दांचे प्रवचनसार प्राकृत व अपभ्रंश साहित्याचा इतिहास, पाली साहित्याचा इतिहास, गोविंदाचार्यांचे ग्रंथ, वल्लभाचार्यांचा वेदान्त यांसारखे अनेक ग्रंथ लिहिले. त्यांनी केलेले महत्त्वाचे काम म्हणजे 'करवीर माहात्म्य' या संस्कृत ग्रंथाचे संपादन होय. शिवाजी विद्यापीठाच्यावतीने हा ग्रंथ प्रसिद्ध झाला. या ग्रंथात डॉ. तगारे यांनी करवीरनिवासिनी महालक्ष्मीबाबत मूर्तिविज्ञानशास्त्राचा अभ्यास करून नवे निष्कर्ष मांडले. कोल्हापूरची महालक्ष्मी ही विष्णूपत्नी आहे असा तोपर्यंत समजत होता. पण डॉ. तगारेंनी हा समज खोडून काढत करवीर निवासिनी महालक्ष्मी ही विष्णूपत्नी नसून पार्वती आहे. कोल्हापूरचे स्थान हे शैवपीठ आहे, हे सप्रमाण दाखवून दिले.

त्यांनी मराठीपेक्षा इंग्रजी भाषेतच आपली विपुल ग्रंथसंपदा लिहिली. प्राचीन भारतीय विद्यासंदर्भात त्यांनी केलेल्या मौलिक लेखनाची आंतरराष्ट्रीय पातळीवर दखल घेतली गेली. संशोधन कार्याच्या निमित्ताने त्यांचा जगभरातील अनेक प्राच्यविद्या संशोधकांशी स्नेह जुळला. नवोदित अभ्यासकांना त्यांनी संशोधनकामी मार्गदर्शन केले. त्यांनी आपला विपुल ग्रंथसंग्रह भावी पिढ्यांच्या अभ्यासासाठी विलिंग्डन महाविद्यालयाला भेट दिला आहे. मान-सन्मानाची आणि पद-प्रतिष्ठेची लौकिक अभिलाषा न बाळगता प्रामाणिकपणे संशोधनकार्य करणे हेच त्यांनी आपले जीवितकार्य मानले. प्राच्यविद्या शाखेतल्या आपल्या व्यासंगाने आणि प्रतिभेने जागतिक विद्वानांच्या आदरास पात्र ठरलेला हा महान संशोधक १९ नोव्हेंबर २००७ रोजी वयाच्या ९७ व्या वर्षी आपली विपुल ग्रंथसंपदा मागे ठेवून अनंताच्या प्रवासाला निघून गेला. त्यांच्या निधनाने राजवडे परंपरेतला जुन्या पिढीतला अखेरचा दुवा निखळला.